

ЦРКВЕНОПРАВНЕ ОДРЕДБЕ ХИЛАНДАРСКОГ ТИПИКА СВ. САВЕ О НАСТОЈАТЕЉУ И ОСТА- ЛИМ МАНАСТИРСКИМ ФУНКЦИОНАРИМА.*

§ 1. ИГУМАН (НАСТОЈАТЕЉ МАНАСТИРА).¹

а) КВАЛИФИКАЦИЈА ЗА ПОЛОЖАЈ ИГУМАНА.

Већ у доба раног манастирског живота постојале су како у манастирском обичајном праву тако и у позитивном државном законодавству у битном идентичне норме гледе својства, која су служила као претпоставка и услов за избор на положај манастирског настојатеља; као оваква својства спомињу се дужи боравак у дотичном манастиру, припадност

* Извори: Typicon s. Athanasii Ath. ed. Ph. Meyer, Die Haupturkunden für die Geschichte der Athosklöster, Leipzig 1894 p. 104—122; Diatyposis s. Athanasii Ath. op. cit. p. 123—130; Hypotyposis s. Athanasii Ath. op. cit. o. 130—140; Typicon imp. Johannis Tzimischis op. cit. p. 141—151; Typicon imp Constantini Monomachi op. cit. p. 151—162; Prologus monasteri B. M. V. τῆς Εὐεργετίδος ed. A. Дмитріевскій, Описаніе літургіческихъ рукописей т. I.; Київъ 1895 р. 615—656; Diataxis Mich. Attaleiatae ed. K N Σάνας, Μεσαιωνινη βιбліотήκη I Venetiis 1872, p. 3—69; Hypotyposis s. Christoduli edd. Miclosich-Müller, Acta et diplomata graeca medii aevi VI Vindobonae 1890 p. 59—80; Typicon monasterii B.M.V. τῆς Ἐλεούσης ed. L. Petit, La monastière de Notre Dame de Pitié en Macédoine, Извѣстия Русского Археол. Института въ Константинополѣ VI (1900) 69—93; Хиландарски типик ed. В. Ђоровић, Списи св. Саве, Београд 1928 р. 5—13 (ср. срп. превод Л. Мирковић, Хиландарски типик. Годишњица Н. Чупића XLIV [1935] 170—218). — Литература: Ph. Meyer, Die Haupturkunden für die Geschichte der Athosklöster, Leipzig 1894; W. Nissen, Die Diataxis des Michael Attaleiates von 1077, Jena 1894; K. Holl-Enthusiasmus und Bussgewalt beim griech. Mönchtum, Leipzig 1898; В. Јагић, Типик хиландарски и његов грчки извор. Споменик Срп. Кр. Академије XXXIV други разред 1898 р. 1—66; В. Марковић, Прав. монаштво и манастири у средњевековној Србији. Нови Сад 1920. Дела Ив. Соколовъ, Состояніе монашества въ Византійской церкви съ половины IX до начала XIII вѣка (842—1204). Казань 1894 и А. П. Доброклонскій, Преп. Феодоръ, исповѣдникъ и игуменъ студійскій, Одесса 1913 нису ми била приступачна.

¹ У грчкој црквеноправној терминологији X—XII в. употребљују се за означење манаст. настојатеља најчешће изрази ἡγούμενος, καθηγούμενος и χροεστώς, док израз καθηγουμενεύων веома ретко налазимо. Од израза ἡγούμενος изведени су термини ἡγουμενεῖα и ἡγουμενεύω у значењу „власт игуманска“ односно „вршити игуманску власт“. У хиландарском типику постоји само термин „игоуменъ“.

дотичном манастирском братству, и, као нарочито важан момент, лични интегритет те способност за духовну и материјалну управу манастирске заједнице, док у погледу минималне добне границе није постојала никаква посебна одредба.

Манастирски типици X – XII века садрже у погледу квалификације кандидата за игумански положај прописе аналогне нормама старијих времена. Тако типик св. Атанасија Атонског р. 106/7 прописује као услов за пасивно изборно право ἀρετῇ τε ἕδωσι διαφέροντα καὶ ἐπιτηδείως πρὸς τοῦτο ἔχοντα с тим да члан братства страног манастира не може доћи у обзир при избору игумана Лавре св. Атанасија, а мало даље р. 108 истиче да за игумана треба изабрати ἰκανάτατον καὶ ἐπιτηδειότατον. У типику ман. пресв. Богородице τῆς Ἐλεούσης с. 15 р. 87 ктитор налаже да наследници игумана Илије, кога је за игумана поставио сам ктитор, ваља да буду μὴ μόνον ἐπὶ δυνέσει καὶ κοδμιότητι καὶ ἀνεπιλίπτῳ διαβεβοημένους θίψ, ћти δὲ καὶ διδακτικοὺς εἶναι καὶ δυναμένους καταρτίζειν τοὺς ἐν αὐτῇ (sc. μονῇ,) μοναχούς, аља δὲ καὶ τὰ ὑπ' αὐτῇ ἀπαντα ἐπιστημόνως οἰκονομεῖν, διάπειραν ἔχοντας ἰκανὴν δηλαδὴ τῶν πραγμάτων, Хиланд типик прописује да као кандидат може доћи у обзир само онај брат, који се, према општем суду братије, показао опробан у врлини, правди и преподобију (гл. 13), да старост, снага, племенити рад, углед и материјални принос не могу играти одлучну улогу при изборном акту (гл. 19) те да новопостриженост, неписменост и неумешност у вођењу спољашње манастирске управе не могу ни под којим околностима бити квалифиkovани као сметња за избор. Споменути манастирски типици не садрже, додуше, никакав пропис гледе минималне добне границе као услова за долазак на игумански положај, али генерални типик за светогорске манастире цара Константина IX Мономаха из 1045 године фиксира ову границу са 30 година (аналогно добној граници за презвитере) стигматизујући као ἄθεσμος, παράνομος πρᾶξις појаву да монаси још пре навршене 20 године бивају бирани за игумане.

б) МОДАЛИТЕТИ ИЗБОРА И ИНСТАЛАЦИЈА ИГУМАНА.

У времену пре цара Јустинијана I. први настојатељ манастира постајао је сам ктитор, а ако ктитор није припадао монашком сталежу, поверавао је управу манастира опробаној

монашкој личности. Уобичајени пак начин попуњавања упражњеног настојатељског места било је назначење од стране настојатеља, који је умирао или свој положај напуштао; ретко се догађало да упражњено настојатељско место буде попуњено избором, који је братство дотичног манастира вршило. У смислу Јустинијанова законодавства избор настојатеља спадао је у компетенцију двају црквеноправних фактора: а) сабора манастирског братства, који потпуно самостално, без присутности претставника надзорне црквене власти, врши изборни акт, и б) месног епископа, коме припада право аprobације свршеног изборног акта и каноничке институције новоизабраног игумана.

Изборни систем у грчким манастирима X—XII века, који припадају категорији *μονὴ αὐτοδέσποτος καὶ αὐτεξόδιος*, показује у три правца знатне измене у односу према напред изложеном изборном систему Јустинијанова законодавства: ингеренција месног епископа потпуно је елиминисана, братски сабор је изгубио своју некадашњу компетенцију у овом предмету и ограничен је, готово у свима манастирима, на карактер саветодавног органа, док је сам изборни акт пренесен на посебио изборно тело, које сачињавају настојатељ и мален круг, највише до петнаест одабраних чланова братства, (*οἱ τὰ πρῶτα φέροντες, οἱ προκριτέροι ἀδελφοὶ καὶ εὐλαβέστεροι, οἱ λογιότεροι καὶ πνευματικώτεροι*), који обухвата више манастирске функционаре и неколицину најистакнутијих монаха, обично оне са презвитерском хиротонијом. У неким пак манастирима одлучујућа улога при попуњавању виших места у манастирској администрацији припада ктитору или његову наследнику у директној линији односно од ктитора постављеном епитропу.

Св. Атанасије Атонски више пуга је мењао своја расположења гледе начина избора игумана ман. Лавре. Према одредби хризовуље цара Никифора II. Фоке, садржаној у типику св. Атанасија, у случају да св. Атанасије умре још за живота царева, преузима у својству игумана управу ман. Лавре онај члан мавастирског братства кога св. Атанасије пред своју смрт буде за свог наследника поставио (Тур. s. Athan. Ath. p. 107: ὅν ἂν ὁ αὐτὸς εὐλαβέστατος μοναχὸς Ἀθανάσιος τελευτῶν ἔπιτρεψειεν). Гледе пак поступања приликом седисваканције у игуманству, настале после смрти поменутог цара, право попуњавања игуманске катедре прелази у надлежност манастир-

ског братства, које ово право саборно у нарочитој за ту сврху седници обавља. Право учешћа у избору игумана имају сви лавриотски монаси, па и они који живе у ћелијама, ман. Лаври потчињенима, дајући свој глас за личност из своје средине, која се истиче религиозноморалним врлинама и способношћу потребном за отправљање игуманских агенди (Тур. Athan. s. Ath. p. 107: οἱ μοναχοὶ τῆς τε λαύρας καὶ τῶν ὑπ' αὐτὴν κελλίων συναθροιζόμενοι τε καὶ διασκολούμενοι); чланови пак страних манастирских братстава изрично су искључени од избора. Св. Атанасије Атонски, несумњиво под притиском унутрашњих прилика, сматрао је касније за потребно да изврши једну измену у напред наведеној диспозицији царске хрисовуље, која се састојала у одузимању изборне компетенције од братског сабора и преносу исте на мање изборно тело, ограничено на collegium монаха хонорацира, резервишући дејствителном игуману настојатељну улогу доминантног изборног фактора.² Ова модификација изборног реда била је вероватно мотивисана скрупулом, да тако велико и инекспeditивно изборно тело, као што је братски сабр, не може пружити потребних гаранција за правilan ток самог изборног акта као и за објективан и по манастирске интересе користан изборни резултат, јер, с обзиром на немогућност хармоније у мишљењима и погледима монаха, постоји свагда опасност да лична неслагања и велика начелна размимоилажења отворено избију у самој изборној седници, добију турбулентан израз и донесу штетне последице манастиру (Тур. s. Athan. Ath. p. 109: οὐδὲ γὰρ τοῖς πᾶσιν ἀπλῶς τὴν τοιαύτην κρίσιν καὶ ἔξουσίαν ἀφίεμεν). И св. Атанасије не дозвољава избор члана страног братства нити избор у другом манастиру постриженог монарха који тек кратко време у Лаври борави, јер братство још не познајеовољно његов живот. Међутим нешто даље (р. 116) налазимо диспозицију, која садржи експцију гледе избора на положај игумана у другом манастиру постриженог монарха који је касније био примљен у брат-

² Тур. s. Athan. Ath. p. 107: игуман пред смрт поставља себи наследника εἰδήσει καὶ γνώμῃ τῶν προκριτωτέρων ἀδελφῶν καὶ ἐνλαβεστέρων; оп. сit. p. 120: μετὰ δὲ τὴν ἀπὸ τοῦδε τοῦ βίου μετάστασιν τοῦ εἰρημένου μοναχοῦ Στεφάνου τοῦ εὐλαβεστάτου καθηγουμένου, ἐβουλόμεθα καὶ μετ' ἐκείνον παρὰ τοῦ τῆς λαύρας προεστῶτος προβληθῆναι καὶ αὗθις ἡγούμενον (у овом пасусу нарочито долази до израза одлучујућа улога игумана).

ство ман. Лавре; гледе таквога монаха не може бити места дискриминацији, ако иначе одговара свим условима за избор игумана (διαπρέψας ἐν τῇ μονῇ, ίκανός τε καὶ ἐπιτίθειος καὶ ἄξιος τῆς τῶν ἀδελφῶν ἐπιστασίας ἀναφανῆ ἀκωλυτῶς καὶ ἀνενδοιάστως ἐπιστατείτω, παρὰ τοῦ μέλλοντος τελευτᾶν καθηγουμένοι κατὰ διαδοχὴν μαρτυρόμενός τε καὶ καταλιμπανόμενος, ἀλλὰ γὰρ καὶ παρὰ τῶν τῆς Λαύρας ἀδελφῶν ὁ τοιοῦτος ἐκλεγείσθω). Избор новог игумана има се обавити пред смрт дејствителног игумана (τελευτῶντος, μέλλοντος τελευτᾶν); ако би пак игумана задесила смрт изван манастира, врши избор његова наследника споменуто изборно тело, а свакако је, иако типици ову могућност већином не предвиђају, такав modus procedendi практикован у случају изненадне смрти игумана без претходно од његове стране учињеног расположења гледе новог игумана. Касније је св. Атанасије поново извршио измене у својим расположењима, која се односе на избор игумана после његове смрти, ма да је у својој Diatyposis р. 128 одредио да избор његова непосредног наследника има да обави од њега постављени манастирски епитроп Ἰωάννης ὁ Ἱβηρ³ споразумно са споменутим ограниченим изборним телом; изборном акту треба да претходи подуже саветовање и расправљање у сврху обезбеђења избора личности, која ће моћи да у сваком погледу одговори обимним и сложеним задатцима, које доноси положај манастирског настојатеља. Атанасије додаје да у саветовањима, али не и у мериторном решавању, може учествовати и остала братија ὡς μὴ ὅντας πνευματικοὺς καὶ λογίους. Према одредби типика ман. пресв. Богородице τῆς Ἐλεούσης с. 16 р. 88 право избора игумана припада дејствителном игуману и посебном ограниченом изборном колегијуму или с клаузулом εἰδήσει καὶ τῶν λοιπῶν πάντων ἀδελφῶν καὶ ἀρεσκεῖᾳ, што вероватно претпоставља право презентације кандидата од стране братства. Св. Христодул у својој Hypotyposis с. 18 MMVI 71, позивајући се на одредбе св. Пахомија, св. Јефимија Великог и цара Јустинијана I, ставља избор игумана у компетенцију братског сабора (избор игумана обавља се κρίσει κοινῇ καὶ ψήφῳ τῶν τε προκρίτων τῆς ἀδελφότητος καὶ πάντων ἀπλῶς τῶν τῆς ἱερᾶς ἡμῶν μονῆς μοναχῶν).

³ Исти епитроп спомиње се као главни фактор при попуњавању игуманске катедре, упражњене депозицијом игумана настојатеља (Diatyp. s. Athan. Ath. p. 129).

Према правној концепцији и диспозицији евергетидског пролога (с. 13) манастирски економ је природни правни наследник игумана и по упражњењу игуманске катедре аутоматски ступа у посед свих са игуманским положајем скопчаних права и дужности. Изборни систем хиландарског типика (с. 13) показује извесно отступање од напред приказаних изборних система. Упражњено место попуњује се избором, а никако назначењем од стране било ког фактора; изборно тело је састављено од економа, еклизијарха и 10—12 најстаријих монаха. И у погледу изборног локалитета отступа хиландарски типик од грчких типика X—XII. века; у ман. Хиландару, наспрот пракси осталих манастира, избор се врши у св. храму, а после свршеног изборног чина изборно тело напушта св. храм и изван св. храма објављује исход избора. Веома је чудновато да се у контексту оних отсека типика, која говоре о избору игумана, никде не спомиње обављање призывања св. Духа непосредно пред сам изборни чин.

После извршеног избора обавља се у св. храму црквени чин инtronизације по прописаној аколутији. По *Diatyposis s. Athan. Ath.* р. 128 инtronизација се врши на тај начин, да новоизабрани игуман после захвалне молитве улази у олтар, трипут метанише пред жртвеником па се обрће скупу монаха, после чега метанишу пред новоизабраним игуманом најпре економ а затим остала братија. Опширији приказ инtronизације садржи типик пресв. Богородице τῆς Ἐλεούσης с. 16 р. 88: изабрани игуман после повратка из Струмице, где је надлежни његов епископ извршио рукопроизвођење за игумана, одлази са братством у св. храм на аколутију инtronизације те по довршењу читања прописних молитава ступа у олтар, где чини метанија пред жртвеником, узима са жртвеника игумански штап (ἱ ποιμαντικὴ ράβδος) те овим актом символички и правно прима управу манастира (τὴν τῆς μονῆς προτασίαν). У манастиру св. Јована на о. Патмосу (*Hypotyp. s. Christoduli* с. 18 MMVI 71) новоизабрани игуман праћен братством улази у св. храм; један брат презвитер отслужи прописану аколутију и, после молитве, која се чита иза отпуста, игуман прима ποιμαντικὴν ράβδον, који се налази пред жртвеником у олтару; игуман не узима лично игумански штап, него му исти уручује презвитер који је служио обред. После примања штапа игуман целива презвитера, а после тога сва братија игумана па га приводе

τῷ ἡγούμενικῷ θρόνῳ ἐγκαθιδρύσοντες τὸ ἄξιος, после чега следи уобичајено метанисање братства пред игуманом. По евергетидском прологу (с. 13) обавља се после избора акт интронизације на тај начин, што изабрани игуман на позив улази у олтар, изговори низ молитава, чини три дубока коленопреклоњења пред св. трапезом те узима систе τὸ τυπικὸν καὶ τὴν βακτηρίαν, сви монаси ἐπιφωνοῦσι τὸ ἄξιος, а игуман излази из олтара и стане у игумански сто (εἰς τὸν ἀρμόδιον τόπον) те га братија целива. Аколутија интронизације, прописана хиландарским типиком (с. 13), потпуно се слаже с аколутијом евергетидског пролога.

Већина игумана овога времена нема никакве хиротоније. Тако н.пр. у низу 45 игумана потписника светогорског типика цара Јована I. Цимисха из 972 године само шесторица имају презвитерску хиротонију. Игумани са презвитерском хиротонијом потписују се μοναχὸς πρεσβύτερος καὶ ἡγούμενος, а игумани без хиротоније једноставно μοναχὸς καὶ ἡγούμενος.

с) ДЕПОЗИЦИЈА ИГУМАНА.

Трајање игуманске власти начелно је доживотно⁴, уколико оно силом нарочитих и изванредних околности не престане раније. Гашење игуманске власти настаје смрћу, оставком на положај (у начелу игуман не сме наћуштати своје стадо) и правовањним актом свргнућа с игуманске катедре. У старој цркви право депозиције игумана припадало је претпостављеној црквеној власти, које је право она вршила или *motu proprio* или поводом сугестије братства односног манастира. Типици манастира X—XII века додељују братству манастирском знатно већу ингеренцију у овом предмету. Diatyp. s. Athan. Ath. p. 129 подељује епитропу право да може игумана, уколико је његова управа манастира по интересе заједнице манастирске свидетно штетна и доводи у опасност духовни живот братства те ако не постоји никакав изглед да ће се игуман поправити, по претходном споразуму са виђеним члановима братства, по свом нахођењу и расуђењу са положаја свргнути и другу личност на тај положај поставити. Према одредби типика манастира пресв. Богородице τῆς Ἐλεούσης

⁴ Diatyp. s. Athan. Ath. p. 129: προχειρίζόμενος τὸν δυνάμενον πρὸς σύστασιν εἶναι τῆς λαύρας καὶ πάνταν τὴν ἀδελφῶν καὶ οὕτω διαρκεῖν μέχρι τέλους ζωῆς αὐτοῦ.

братство је власно да уклони игумана са положаја, ако се исти покаже λυμαντικὸν.... καὶ ἴδιοποιούμενον τὰ ἀνίκοντα τῇ τοιαύτῃ, λυποῦντα δὲ καὶ τοὺς μοναχοὺς καὶ τὰ ἐπιτεταγμένα παρ' ἐμοῦ ἀθετοῦντα (с. 16 р. 89). Hypotyposis s. Christoduli с. 20 MMVI 73 овако спецификује разлоге за депозицију игумана: а) ако проεστῶς ἀθετοῖη τι τῶν ἱμετέρων διαταγμάτων; б) ако τὸν τῆς κοινοβιακῆς πολιτείας κανόνα φανείη παραχαράττων ἔξ οἰκείας ἵσως φιληδονίας; с) ако τοὺς τῆς μονῆς προσόδους παρακερδαίνειν βουληθείη καὶ νοσφιζόμενος ἐλέγχοιτο. Типик прописује овакав modus procedendi, ако би постојање једног од ових разлога било евидентно: οἱ εὐλαβέστεροι καὶ πρόκριτοι τῶν ἀδελφῶν ἕγουν ὁ οικονόμος, ὁ ἐκκλησίαρχης καὶ οἱ Ἱερεῖς више пута узастопце да упозоре игумана на инконвенијенције његових поступака и да утичу εἰς τὴν ἐκείνου διόρθωσιν; ако би пак заједнички и појединачно учињене опомене остале без дејства те тако била исцрпљена сва у црквеном поступку уобичајена сретства, тада је оно исто тело, у чији делокруг пада избор игумана, позвано да игумана у тишини удаљи од управе манастира (μετακινεῖσθαι τοῦτον τῆς προστασίας ἀθορύβως τε καὶ ὑφιλονείκως). Евергетидски пролог (с. 14) одређује да игуман, који се покаже πρὸς κυβέρνησιν ψυχῶν ἀνεπιτίθειος, губи свој положај. Хиландарски типик (с. 14) статуише да братство има право да свргне са манастирске управе игумана, ако се исти покаже неподобан и за управу неспособан; ако пак буде установљено да је, живећи и управљајући у манастиру, стекао нешто иметка, има се иста имовна супстанција у корист манастира конфисковати.

d) КОМПЕТЕНЦИЈА ИГУМАНА.

Компетенција манастирског настојатеља је скоро неограђена, уз њега не постоји никакав равноправан фактор у манастиру⁵; формално је ограниченост настојатеља условљена везаношћу за основне диспозиције манастирског типика⁶, које није властан самовољно модификовати и допуњавати.

⁵ Изузетак чине они манастири, у којима главни и хиперординирави фактор манастирске управе претстављају ктитор односно његови директни наследници или од ктитора постављени епитроп.

⁶ Без икаквих формалних ограничења и с неограниченом конститутивном влашћу били су снабдевени обично ктитори или личности, којима је ктитор власт овог квалитета делегирао. Тако н. пр. у хризовуљи цара Ни-

Тачну генералну дефиницију пуне компетенције игумана је Diatyp. s. Athan p. 129: после свог избора игуман према расположењу св. Атанасија има πᾶσαν ἐξουσίαν καὶ κυριότητα кату πᾶσαν ὑπόθεσιν καὶ εἰς τὰ πνευματικὰ καὶ εἰς τὰ ὥματικά, παρὰ μηδενὸς τῶν ἀλάντων περικοπτόμενον ἢ ἐμποδιόμενον. У личности игумана усредсређена је сва управна и дисциплинарно-казнена власт. Управна власт игумана функционише у трима гранама: наредбодавној, надзорној и извршној. Круг наредбодавне власти спадају: издавање налога и зајрана у оквиру прописа манастирског устава, које су безуветно обvezne за сваког члана братства, инапелабилне и одмах извршне (Diatyp. s. Athan. Ath. p. 130: ὡς ὅ γε ἀντιτατόμενος τῇ ῥοβτάξει αὐτοῦ τῇ τοῦ θεοῦ ἀνθίσταται διαταγῇ). Право постављања манастирског економа, еклизијарха и других функционара је додељивања братији на извршење појединих послова, задатака и мисија у манастиру и изван манастира врши игуман било искључиво самостално било са знањем и у споразуму с ужим кругом братства или целокупним братским сабором; право примања за искушеника (Тур. s. Athan. Ath. p. 119; Hypotyp. s. Athan. p. 135/6; Тур. Joh. Tzim. p. 143; Hypotyp. s. Christoduli c. 26 MMVI 78; еверг. прол. с. 37; хиланд. типик с. 37) право подељивања монашког чина у смислу канона 2. првог цариградског сабора, у чему је или искључиво компетентан (Тур. s. Athan. Ath. p. 119; Hypotyp. s. Athan. Ath. p. 35/6; Тур. Joh. Tzim. p. 143/4; Hypotyp. Christod. c. 26 MMVI 8; хиланд. типик с. 37) или га врши у садејству и сагласности манастирским функционарима (Тур. s. Athan. Ath. p. 118)⁷; право примања у манастирску заједницу монаха који долазе из непознатог или страног манастира (Hypotyp. s. Athan. p. 35; хиланд. типик с. 37); право подељивања отпуста из манастирске заједнице тако да ни један монах не може без наја и изричног одобрења свога настојатеља бити примљен

ифора II Фоке св. Атанасију је подељено право διαττίθεσθαι τε καὶ διαττέσθαι περὶ τίν τοιαύτῃ εὐαγγεστάτῃ ἡλιάραν, κυριότητί τε καὶ ἐξουσίᾳ, ἔπερ οὐλούμενα κεχρῆσθαι, κανονιζεῖν τε καὶ τυποῦν καὶ ἕνθημέσιν καὶ ὅσα τῇ μοδικῇ καταστάσει ἡυσιτεῖται.

⁷ У смислу одредбе типика цара Јована Цимисха р. 144 игуман није огао да прима у манастирску заједницу евнухе и недорасле; право диспензације од ове забране у конкретним случајевима могао је да даје једино скупих светогорских игумана са светогорским протом на челу.

у везу друге манастирске заједнице (Нуротур. с. Athan. Ath. р. 140; Тур. Const. Monom. р. 158); администрација манастирског иметка и диспозиција приходима истога уз строго придржавање одредаба манастирског устава гледе неприкосновености имовне супстанције манастира и интегритета материјалних манастирских интереса (Тур. с. Athan. Ath. р. 113/4; Тур. Const. Monom. 159; Тур. пресв. Богородице τῆς Ἐλεούσης сс. 15 et 16 pp. 87 et 89; хиланд. типик сс. 20, 21, 22, 34 и 41). Надзорна власт садржи право вршења надзора над владањем и држањем братства при богослужењима те вршењем додељених му дужности у св. храму и при обедима у манастирској трапези, над моралним животом монаха те над животом и радом манастирских функционара као и ванредних манастирских опуномоћеника и изасланика за специјалне мисије изван манастира (хиланд. типик сс. 5, 6, 7, 9, 24, 28, 29, 31, 34, 40); надзор над управом манастирског иметка врши у заједници са манастирским економом (хиланд. тип. с. 34). Извршна власт односи се на извршење наредаба и забрана изданих од стране настојатеља. Надаље настојатељ има неограничену дисциплинарно-казнену јурисдикцију над подручним братством и дискреционарно право примењивања свих у манастирској пракси постојећих дисциплинарно-казнених сретстава за све преступе почињене од стране подручних монаха против основних начела монашког живота и специјалних конкретних прописа манастирског устава (Тур. манастира пресв. Богородице τῆς Ἐλεούσης сс. 11 et 56 pp. 82 et 89; хиланд. тип. сс. 5, 7, 9, 14, 17, 23, 24, 28). Напослетку настојатељ је природни заступник манастира у његовим спољашњим односима, како према црквеним тако и према државним властима.

§ 2. ОСТАЛИ МАНАСТИРСКИ ФУНКЦИОНАРИ⁸.

Организација и подела рада у грчким манастирима била је већ у V и VI веку у великој мери изведена; даљи развитак унутрашњег манастирског живота изазвао је још детаљније диференцирање у манастирском пословању и у вези с тим и формирање нових звања, која налазимо у манастирима XI и

⁸ У Diatyp. с. Athan. Ath. р. 129 постоји за означење свих манастирских функционара, осим игумана, колективни назив διακονηται. Овде је овај термин употребљен као корелат у односу према καθηγούμενος и ἀδελφοί.

XII века. Занимљиво је споменути да у ово доба нису више постојали посебни положаји манастирског викара (*δευτερεύων*, *δευτεράριος*),⁹ сталног заступника манастирског настојатеља, и манастирског апокрисијара (*ἀποκριβάριος*), чији су носиоци играли важну улогу у унутрашњем и спољашњем животу манастира старијег времена. Сачувани изворни материјал не омогућује нам да са сигурношћу утврдимо узрок нестанка ових двају звања.

У низу манастирских функционара заузима после игумана-настојатеља најважније место манастирски економ (*οἰκονόμος*), који је управљао целокупним манастирским иметком. Разгранати послови манастирског господарства, деликатност односа према радној снази на манастирским подuzeћима те обимност пословног саобраћаја са спољашњим светом захтевали су, поред религиозних врлина, велике интелигенције и темељног познавања господарства још и зрелије доба, јаку енергију, велику окретност и тактичност у саобраћају са људима. С обзиром на редовно вођење господарских књига, за чију је исправност носио непосредну одговорност економ, била је писменост несумњиво неопходан услов за постигнуће овог положаја.

Према одредби хиландарског типика гл. 14, која одговара гл. 13 и 14 евергетидског пролога, избор економа обавља игуман с манастирским братством; пасивно право избора ограничено је на чланове хиландарског братства. У типицима св. Атанасија Атонског (р. 113, 120) и св. Христодула с. 21 MMVI 74/5 братство није активан одлучујући фактор при акту постављања економа, него је ово право пренесено на настојатеља игумана, који га врши након претходног саветовања с ужим кругом братства т. зв. *προέχοντες* или *πρόκριτοι*, који обухвата функционаре манастира и чланове братства са презвитерском хиротонијом. У цариградском манастиру Михаила Аталијата припадало је право постављања економа ктитору односно његовим директним наследницима уз резервацију манастирском братству права презентације кандидата из своје средине (Diataxis Mich. Attal. § 5 р. 16). У случају пак да ктиторова лоза у директној линији изумре постаје

⁹⁾ У ман. Студиону постојао је још у време св. Теодора Студита (759—826) посебан положај манастирског викара (ὑπὸ δευτερα φέρων).

економ у смислу расположења § 6 р. 16 Diataxis-а у том моменту *ipso facto* игуман-настојатељ независне установе. У смислу прописа еверг. пролога с. 13 економ важи уједно као редовни и природни наследник игумана, и то било да га је игуман пре своје смрти у игуманско достојанство увео, било да је игуман био смрћу спречен да овај акт изврши, те после смрти игумана аутоматски долази на чело манастирске управе. Евергетидски пролог садржи специјалну одредбу да се за време седисваканције игуманске столице не може извршити избор економа, што је логична последица одлучујуће улоге игумана код избора економа. У овом конкретном случају попуњење игуманске катедре мора претходити као безусловна правна претпоставка за извршење избора економа. Типици осталих грчких манастира из XI и XII века као и хиландарски типик не садрже ову одредбу, али, с обзиром на модалитет попуњавања економског положаја, вероватно је и овде постојала иста пракса. Произвођење брата одређеног за економа обављано је по нарочито прописаној аколутији у манастирском храму одмах после јутарњег богослужења (Хил. тип. с. 14; еверг. прол. 14; Нуротур. Christod. с. 21 MMVI 75).

Компетенција манастирског економа обухвата генералну управу манастирског иметка, коју врши уз припомоћ свог заменика пареконома и метохијских економа (хиланд. т. сс. 14 и 34). У сврху евидентовања обима господарског пословања и резултата појединих грана манастирске економије вођене су у манастирима рачунске и економске књиге, које су служиле као подлога за утврђење рентабилитета манастирског господарства и за вођење контроле манастирске управе над пословањем подручних економскотехничких органа. У вођењу споменутих књига заједнички учествују дохијар, економ, пареконом и метохијски економи. Хиландарски типик (ср. сс. 14, 22 и 34) не садржи потпуне и исцрпне одредбе о обиму делокруга манастирског економа, његову правнопословном односу према игуману-настојатељу као претпостављеној власти и омеђењу економове компетенције према компетенцији дохијара. Према одредби типика св. Атанасија Атонског (р. 113) економ има подређену компетенцију; власт врховног располагања и делегације круга послова припада игуману-настојатељу; аналогно расположење садржи и типик св. Христодула (с. 21 MMVI 74), у смислу кога економ обавља своје функције у

оквиру основних интенција и генералних упутстава претпостављеног игумана, имајући велику самосталност у техничком извођењу делегираног му круга послова и могућност иницијативе у појединачним економским акцијама. Хиландарски типик изрично забрањује економу стицање иметка у манастиру са разлога што је индивидуалан посед иметка неспојив са принципом једнакости у оквиру општежителног живота у манастиру и што може да има штетних последица не само по објективно, савесно и беспрекорно вођење манастирског гospодарства него и по интегритет саме супстанције манастирског иметка, јер код материјалистички расположеног економа сасвим природно преовлађује тежња да свој иметак разним начинима умножи на рачун материјалних интереса манастира.

Круг права манастирског економа у манастирима XI и XII века показује у једном правцу знатну измену према компетенцији, коју је економ имао у манастирима V и VI столећа; док је у V и VI веку игуман-настојатељ у стварима које се тичу манастирског иметка, а нарочито у пословима имовноправне природе, био везан за саизволу економа, сада у XI и XII веку игуман у имовноправном располагању манастирским добром није више ограничен правом консенза економа.

Мандат економа је доживотног карактера; он престаје смрћу, оставком или свргнућем титулара. Економ је обавезан на рачунополагање и дисциплинарно је одговоран за тачно и правилно вршење повереног му круга послова; надлежни дисциплинарни органи су игуман с ужим кругом братства¹⁰ односно игуман са братским сабором¹¹. Хиланд. типик у 14. глави таксативно наводи правне разлоге за свргавање економа: пропадање манастирске имовине због лености, немарности и неспособности економа, помагање родбине на штету манастирског иметка, поткрадање, залагање и давање другим лицима манастирског иметка, развраћање братије, непокоравање заповестима и наредбама настојатеља, откривање и ширење манастирских тајни, кршење одредаба манастирског устава, стављање своје волье више устава те склоност телесним стра-

¹⁰ Тип. с. Athan. Ath. p. 113.

¹¹ Prolog, Euerg. с. 14; Тип. Chilant. с. 14.

стима и пожудама¹². Свргавање неподобног економа, чији је даљи останак у тој функцији директно штетан по манастирске интересе, обављају игуман и братство. Према пропису типика св. Атанасија Ат. р. 113 депозиција економа спада у компетенцију игумана уз претходно саветовање и пристанак ужег круга манастирског братства. *Diataxis Mich. Attal.* § 13 р. 28 одређује да економ може бити смењен само због тешких преступа. *Hypotyposis s. Christoduli* не садржи никакве одредбе (ср. с. 21 MMVI 74) гледе свргавања економа, који не одговара свом месту и положају.

На челу финансијског отсека манастирске управе, који је у V и VI веку био саставни део општег господарског отсека у манастирима, налази се дохијар (*δοχειάριος*). Хиландарски типик у гл. 22 сасвим сумарно спомиње дохијара у вези с осталим манастирским функционарима, којима је стављено у дужност да уводе у манастирски благајнички дневник своте прихода и расхода. *Hypotyposis* св. Христодула с. 21 MMVI 74/5 детаљно и исцрпно описује функције дохијара у манастиру св. Јована на о. Патмосу. (ср. *Prol. Euerg.* с 30; *Тур. топ. В. М. V.* 'Ηλίου Вωρᾶν с. 10, Дмитревский оп. cit. р. 729). Христодулов типик дистингвира два дохијара, које именује игуман; њихова инсталација обављана је у манастирском храму по прописаном црквеном обреду. Први дохијар има искључиво дужност вршења исплате на основу платежних налога од стране игумана и то из оне готовине коју му нгуман у висини отприлике једномесечног расхода из манастирске благајне на располагање додељује. Други дохијар води рачуна о приходима од тканина и издатцима на тканине, затим о набавци одела, обуће и постельине братству и манастирској служинчади; осим тога исти убира восак и уље, које манастир добија како од своје економије тако и у виду добровољних прилога од стране верних. Од воска и уља издаје други дохијар по налогу игумана

¹² *Prol. Euerg.* с. 14, садржи идентичан текст: εἰ δ' ἀδόκιμόν τε καὶ ἀσέμιρρονον ὁ χρόνος αὐτὸν ἀπελέγξῃ φές εἴτε τῆς διακονίας ἀμελῶς τε καὶ καταρροντικῶς ἔχόμενον, εἴτε τοῖς ἑαυτῷ συγγενέσι χαριζόμενον εἴτε τι τῶν τῆς μονῆς νοστριζόμενον, εἴτε ταραχιώδη καὶ στασιαστήν αποδεικνύμενον, καὶ πρὸς τὰς τοῦ προεστῶτος διατάξεις ἀντιλέγοντα εἴτε τὶς τῆς μονῆς ὑποτιθέντα τινι καὶ καταπροδιδοῦντα, εἴτε τι τῶν τοῦ τυπικοῦ διατιγμάτων παραθραύοντα ὅλως καὶ τοῖς ἑαυτοῦ στοιχοῖνται θελήμασιν ἢ καὶ σφρατικοῖς τισι πάθεσι προφανῶς συμφυρούμενον ..

манастирском еклизијарху за цркву потребне количине у четиримесечним оброцима. Типик не спомиње да ли је други дохијар имао посебну ручну благајну, у коју је утицао приход од тканина и одакле су вршени издатци на набавку тканина и других потреба за братство и послугу, те да ли је евентуални преостатак као вишак уносио у главну благајну манастирску, дакле самостално руковао благајном, или је потребне своте добијао из главне благајне од случаја до случаја.

По важности службе одмах иза економа долази еклизијарх ($\epsilon\kappa\kappa\lambda\eta\sigma\alpha\rho\chi\rho\varsigma$), који одговара канонарху у манастирима ранијих времена. Еклизијарха поставља по одредби хиландарског типика с. 15 игуман са братством, а после свршеног изборног акта обављана је по прописаној аколутији црквена инсталација новоизабраног еклизијарха. У манастиру св. Јована на О. Патмосу догађало се постављање и инсталација еклизијарха на исти начин као и аналогни акти приликом промене на положају економа (Hytotyp. s. Christoduli c. 21 MMVI 74). Према пропису Diataxis-а Мих. Аталијата (§ 5 р. 16) постављају је еклизијарха ктитор односно после његове смрти његови наследници у директној линији. Евергетидски пролог нема одговарајуће главе. Еклизијарх има и свог помоћника т.зв. пареклизијарха. У делокруг еклизијарха спада у смислу цитираног поглавља хиланд. типика старање о тачном одржавању богослужења, прописном вршењу канона при богослужењима, читању диптиха, одржавању панихида по синаксару, о чистоти и реду у св. храму, о паљењу воштаних свећа и кандила те о уредном долажењу братије на богослужења и пристојном владању истих у св. храму. Напослетку, еклизијарх је одређивао монахе, који ће на богослужењима читати и појати, и старао се о читању одређених црквених текстова приликом обреда у манастирској трпезарији¹³. Према дефиницији садржаној у типику св. Христодула (гл. 21 MMVI 74) главна дужност еклизијарха било је чување књига и манастирских повеља те манастирског новца, похрањеног у трезору, па је у вези с овим имао да води регистар и инвентар, који се мо-

¹³ Diatyp. s. Athan. Ath. p. 136: 'Ἐπιτηρητής δὲ περιστάμενος τὰς ἀναπληρώσεις τῶν τραπέζων ἐκτὸς θορύβου ποιεῖται εὐτάκτως· γίνεται δὲ καὶ ἀνάγνωσις τοῦ ἐκκλησιάρχου δηλόνότι χωρὶς ζοντος τῆς ἀνάγνωσιν καὶ τῶν μὴ ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ συμφθαζομένων ἀναγνωσθῆναι μηδὲν καταλειφθῆναι προσέχοντος

рао слагати са стварним стањем. Осим тог еклизијарх се старао о осветлењу св. храма па је у ту сврху примао од другог дохијара восак и уље.

У Hypotyposis-у св. Атанасија Атонског спомињу се још три врсте манастирских функционара, чије су агенде биле ограничene на цркву, наиме ἐπιστημονάρχης, ἀφυπνιστής¹⁴ и θυρωρός¹⁵. Функција епистимонарха била је изазвана потребом да се еклизијарху олакша вршење његових агенди креирањем једног потчињеног органа, који ће своје послове обављати под надзором еклизијарха. У ман. Лаври св. Атанасија Атонског постојала су два епистимонарха, за сваки хор братије по један. Њихова дужност је била да пазе на уредно стајање и пристојно владање у два хора подељене братије на богослужењима, да после клепала упућују лене и неурдне монахе на богослужење и да захтевају од истих образложено изјашњење за закашњени долазак; имали су и ограничену дисциплинарну јурисдикцију (ср. и еверг. пролог с. 31). Афυπνιστής имао је задатак да за јутарња читања буди братију обилазећи сваког појединца. Θυρωρός, вратар, стајао је код улаза у св. храм; њему је била додељена дужност да од монаха, који не би дошли на време на богослужење, захтева објашњење за закашњени долазак, и да не дозвољава често и у невреме излажење из св. храма.

У хиландарском типику не спомиње се један по унутарњи манастирски живот важан функционар, који је постојао још у старим грчким општежителним манастирима V и VI века, наиме вратар (ὁβτιάριος), али га налазимо у ман. Лаври св. Атанасија Атонског. Његова дужност је била да, стојећи на главним вратима манастира или налазећи се у ћелији у непосредној близини врата, строго бди да прописи манастирске клаузуре не буду повређени; с обзиром на деликатну мисију ова дужност поверавана је старијој или безусловној поузданој особи¹⁶.

¹⁴ Hypotyp. s. Athan. Ath. p. 135.

¹⁵ ibidem.

¹⁶ Hypotyp. s. Athan. Ath. p. 140: Ἔν τῇ πύλῃ τοῦ μοναστηρίου στῆκέτω γέρων ἦ εἰ μὴ γέρων, ἢ.' ἐν συνέσει ἀγιθῇ ἐπιστάμενος δέξασθαι ἀπόκρισιν καὶ ἀποδεῖναι ὅστις πυλωρός κελλίον ὑφεῖται ἔχειν κατεγγὺς τῆς πύλης ἵνα τὸν ἐρχόμενον χάντοτε παρευθεῖς εὐρίσκειν παρὰ τίνι ἀποκριθῆσεται, καὶ ἵνα μήτις κλοπὴ ἐκ τῶν ἐργῶν τῶν τεχνιτῶν γένιται καὶ παροδεύηται.

У непосредној вези с исхраном манастирског братства стоји група функционара, која обухвата трапезара, кључара, хлебаре и рибаре. Делокруг трапезара може се реконструисати према податцима садржаним у с. 9 и 31 хиландарског типика (ср. с. 33 евергетидског пролога); трапезар имао је да одржава општи ред и чистоћу у манастирској трапезарији, да пази на каквоћу хране и чистоћу прибора за јело и пиће, да у одређено време обеда доноси оброке за братију да одржава ред и мир међу братијом за време трајања обеда те да опомиње братију која нарушава ред и мир у трапезарији. Постојао је и у ман. св. Јована на о. Патмосу (Hypotyp. s. Christod. c. 25 MMVI 75). Кључар (κελλαρίτης еверг. пролога с. 33) имао је надзор над залихама намирница и ове је издавао за дневну потрошњу. Кључар је као посебан манастирски функционар постојао још у V столећу и то под именом κελλάριος¹⁷. Према Hypotyp. s. Christod. c. 21 MM 75 кључара поставља игуман из круга τῶν εὐλαβεστέρων τε καὶ ἐμπειροτέρων ἀδελφῶν; као његови помоћници (εἰς ὑποτακτικὴν συνεργίαν) фунгирају δύο пракτελαρῖται καὶ μάγειρος¹⁸. Хлебари (ἄρτοποιοί еверг. пролога гл. 33), за исхрану манастирског братства неопходна установа, спомињу се у манастирском животу већ у V. веку (ἀρτοκόλος)¹⁹, и њихову рану појаву ваља приписати чињеници, да је хлеб био главна храна киновитских монаха и да је потрошња хлеба била врло велика. Рибари (όψοποιοί еверг. пролога с. 33) нису постојали као засебна категорија у старим манастирима. У ман. Хиландару изгледа да није постојао посебан подрумар и виноточа кога налазимо у манастиру св. Јована на о. Патмосу (Hypotyp. s. Christod. c. 21 MMVI 75: οἴνοχόον ἐγκρατείᾳ κεκοσμημένον καὶ σταθηρότητι, τὸν μέλλοντα πονεῖσθαι τὴν τοῦ εἰδοδιαζομένου παντὸς οἴνου εἴδοδόν τε καὶ ἔξοδον). У групи низих функционара, који имају да се старају о снабдевању манастирске трапезе, не налазимо у Хиландару баштовања који се под називом κῆποντος спомиње већ у V. веку. У индиректној вези с исхраном манастира налази се стра-

¹⁷ Ср. Granić, Die rechtl. Stellung und Organisation der griech. Klöster nach dem justin. Recht. Byz. Ztschr. 29 (1929) 29. Назив κελλαρίτης развио се из латинског термина *cellarius*. У регули св. Бенедика цела глава посвећена је њему (с. 31 De cellerario monasterii).

¹⁸ Ibidem.

¹⁹ Ibidem.

тори (ἐπιμεληταὶ τῶν ἴμιόνων, στράτορες еверг. пролога с. 33), који су водили бригу о преносу за манастир потребних количина виктуалија са манастирских добара.

Област харитативне делатности манастира Хиландара подељена је у два отсека: странопријемнички (ξενοδοχεῖον) и болнички²⁰. У гл. 38 хиландарског типика не спомиње се додуше изрично странопријемник, иако би се то у контексту, који говори о примању странаца и њихову боравку у странопријемници, морало очекивати, али се функционисање ове установе не може претпоставити без посебног за ту сврху одређеног функционара. Болница ман. Хиландара састојала се из једне просторије унутар ћелијског здања и била је определена искључиво за интерне сврхе (за лечење оболеле братије); имала је једног сталног болничара, а у случају већег броја оболења код братства постављан је провизорно и други болничар.

Звање манастирског калиграфа (καλλιγράφος)²¹ не спомиње се у хиландарском типику, као што уопште нема говора о раду на преписивању рукописа..

Сви манастирски функционари, који су у овом приказу споменути после отсека о еклизијарху, примали су црквену инвеституру по прописном обреду (с. 30 хиланд. типика; ср. еверг. пролог с. 29).

Ф. Гранчић